

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA KADINLARIN DİPLOMASİDEKİ ROLÜ BAĞLAMINDA MARI KRALİÇESİ ŞİBTU'NUN YAZIŞMALARINDAN ÖRNEKLER

Nurgül YILDIRIM*

ORCID: 0000-0002-4692-2823

Makale Bilgisi

Başvuru: 21 Haziran 2018

Kabul: 21 Eylül 2018

Article Info

Received: June 21, 2018

Accepted: September 21, 2018

Öz

M.Ö. II. binyıl başlarında Mezopotamya'da Amurru göçleriyle değişen siyasi dengeler, Amurrulu idareciler tarafından irili ufaklı birçok krallığın kurulmasıyla şekillenmeye başlamıştır. Bu krallıklar içerisinde Fırat Nehri kenarında kurulmuş olan Mari Krallığı Mezopotamya, Anadolu ve Suriye'nin kuzeyi arasında gerçekleşen ticaretin önemli bir istasyonunu oluşturmuştur. Mari'den ulaşılan kayıtlar bu ticari merkezin oldukça zengin bir saray ekonomisine sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Oluşturulan bu saray ekonomisinin idaresinde Marili kraliçeler aktif bir rol üstlenmiş ve bu ekonomi özellikle saraydaki haremın önemli katkılarıyla desteklenmiştir. Mari Kralı Zimri-Lim döneminde Mari Kraliçesi olan Şibtu'nun sarayın ekonomik işleyişini de konu alan diplomatik ya da idari mektupları hem bir kraliçenin yetki alanlarının belirlenmesi, hem de harem endüstrisi

* Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, nyildirim@mku.edu.tr

ile desteklenen Mari saray ekonomisi hakkında bilgi sağlayan birincil kaynak niteliği taşımıştır. Bu çalışmada Kraliçe Šibtu'nun mektupları çerçevesinde, Mari sarayının yönetiminde kraliçenin görevleri ve kadın bakış açısıyla bu görevlerin yerine getirilişi üzerine genel hatlarıyla bir değerlendirme amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mari mektupları, Mari sarayı, Zimri-Lim, Harem

Abstract

The Examples of Correspondences of Šibtu, the Queen of Mari, in the Context of the Role of the Women in Diplomacy in Ancient Mesopotamia

The political balances that changed with the migration of Amurru in the beginning of the millennium BC II in Mesopotamia have begun to be shaped by the establishment of many city states small and large by Amorite rulers. The city of Mari, which was founded on the banks of the Euphrates River constituted an important station of commerce between Mesopotamia, Anatolia and the north of Syria. Records from Mari revealed that the commercial center had a very rich palace economy. Mari's queen created this palace in the management of the economy has taken an active role in the economy and this is particularly supported by significant contributions harem of the palace. The diplomatic or administrative letters on the economic functioning of the palace by Šibtu, the Mari queen during the period of Mari king Zimri-Lim, provided a primary source of information about the queen's authority and the Mari palace economy supported by the harem industry. In this study, it is aimed to generally analyze in the context of the letters of the queen Šibtu focuses on the tasks of the queen in the management of Mari palace and the fulfillment of these duties from the point of view of women.

Keywords: Mari Letters, Palace of Mari, Zimri-Lim, Harem

Mari günümüz Suriye toprakları içinde, Fırat Nehri'nin batısındaki Tel Hariri adı verilen bölgeye lokalize edilmiştir. Güney Mezopotamya'dan Doğu Akdeniz yönünde Fırat boyunca ilerleyen ana ticaret yolu üzerinde olan Mari'nin büyük ölçüde çöl koşullarının etkisi altında olduğu bilinmektedir. Mari coğrafyasının bu gerçekliği hammadde kaynakları açısından yetersizliğe neden olsa da, önemli bir ticari ağın merkez istasyonu olmasına engel teşkil

etmemiştir. M.Ö. III. binyılın başlarında Erken Hanedanlar Döneminde Sümer bölgesiyle kültürel etkileşim içinde olduğu düşünülen Mari ile ilgili ilk kayıtlara, dönemin sonlarına tarihlenen Marili kral ve memurlarınca kaydedilmiş Akadca adak metinlerinden ulaşılmıştır.¹ Mari Akad kralı Naram-Sin'in (M.Ö. 2254-2218) seferleri sonucunda tahrip edilmiş ve ardından güçlü yöneticilerin idaresinde, M.Ö. 18. yüzyılda merkezî bir krallık halini almıştır. M.Ö. II. Binyılın başlarında Amurru kökenli² krallar tarafından yönetilmiş olan Mari'de devlet geleneği olarak Eski Babil idari sistemi örnek alınmıştır. Bir dönem Babil kralı Hammurabi'nin (M.Ö. 1792-1750) egemenliği altına alınmış olan Mari, bu döneme kadar yine Amurru kökenli krallar olan Yagid-Lim (M.Ö. 1820), Yahdun-Lim (M.Ö. 1810) ve Sumu-Yaman (M.Ö. 1794) tarafından yönetilmiştir.³

Asur kralı I. Şamşi-Adad (1809-1776) döneminde Mari Asur egemenliği altına alınmış ve idaresi Yahdun-Lim'den Şamşi Adad'ın oğullarından Yasmah-Adad'a (M.Ö. 1790) geçmiştir.⁴ Yasmah-Adad'a babası tarafından gönderilen ve Mari'nin yönetilmesi ve olası tehditlere karşı alınacak önlemleri sıraladığı mektupları, Mari'nin asıl idarecisinin I. Şamşi Adad ve I. İşme-Dagan olduğunu göstermiştir.⁵

¹ Robert Mc. C. Adams, "The Study of Ancient Mesopotamian Settlement Patterns and the Problem of Urban Origins", *Sumer* 25 (1969): 114-124. ; Piotr Michalowski, "Foreign Tribute to Sumer During The Ur III Period", *ZANF* 68 (1978): 34-49; Joan Oates, *Babil* (Arkadaş Yayınları, Ankara 2004), 45.

² Amurru/Amori sözcüğü Sumerce MARTU "batı" anlamına gelmektedir. Bu sözcük Akadca'ya Amurru olarak aktarılarak hem coğrafi bir yön, hem de adları III. Ur metinlerinde geçen kabileleri tanımlamada kullanılmıştır. Bu metinlere göre cahil ve kaba olarak tanıtılan Amurrular, çölde yarı göçebe bir yaşam tarzı sürmüşlerdir. M.Ö. II. Binyılın sonlarına doğru Amurrular, büyük kabileler halinde (Hanu ve Maru gibi) Mezopotamya'da kurdukları devletlerle siyasi dengelerin değişmesine neden olmuşlardır. Amurrular ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Giorgio Buccellati, *The Amorites of the Ur III Period* (Istituto Orientale di Napoli, 1966); Ignace J. Gelb, "An Old Babylonian List of Amorites", *JAOS* 88 (1968): 36-46.; Oates, *Babil*, 57-59.

³ Amelie Khurt, *Eskiçağda Yakınoğu*, Cilt I, (Türkiye İş Bankası Yayınları İstanbul, 2009), 129.; Sumu-Yaman'ın Yaggid-Lim'in ardından kısa süreli Mari tahtında bulunması ve düşük kronolojide değişen tarihlendirmeler için bkz. Jack Sasson, "Thoughts of Zimri-lim", *Biblical Archaeologist*, No: 2-June (1984): 112.

⁴ Dominique Charpin, "Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner", *The Oxford Handbook of the Cuneiform Culture*, ed. Karen Radner-Elanor Rabson (Oxford University Press. 2011): 248.; Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar* (İletişim Yayınları 2016), 105.

⁵ I. Şamşi-Adad ve İşme-Dagan'ın Mari yönetimindeki Yasmah-Adad'a gönderdikleri mektuplarla ilgili olarak bkz. Georges Dossin, *Correspondance de Şamşi-Addu Et De Ses Fils*, (Impbimerie Nationale-Paris 1951).; Oates,*Babil*, 59.

Mari'nin Asurlu Kral I.Şamşi Adad tarafından ele geçirilmesi ve Mari Kralı Yahdun-Lim'in ölümünün ardından oğlu Zimri-lim⁶, batıya Yamhad Krallığı'nın merkezi olan Halep'e kaçmış ve buradaki Yamhad Kralı Yarim-Lim'in kızı Şibtu ile evlenmiştir.⁷ Bu evlilikle birlikte Zimri-Lim Halep merkezli büyük Yamhad Krallığı'nın⁸ desteğini almıştır. Yasmah-Adad'ın basiretsiz yönetim sistemi ile birlikte Zimri-Lim Mari'yi ele geçirebilmiştir.

Zimri-Lim (M.Ö. 1775-1760) döneminde Mari ile birlikte Güneyin zengin kentleri, Anadolu ve Akdeniz arasında artan ticaret ilişkilerinden elde edilen vergilerle oldukça zenginleşmiştir. Özellikle bu ticaretle ilgili yaklaşık 20 binden fazla belgenin yer aldığı ve içerisinde Mari'nin idari ve sosyal yapısının yanı sıra, o dönem Mezopotamya'daki siyasi dengeler hakkında da önemli bir arşiv niteliği kazanmış olan Mari Mektupları'na ulaşılmıştır. Bu mektupların konusunu genel olarak Mari Kralının diğer ülkelerin valileri, memurları ve kendi yakınlarıyla yaptığı çok sayıdaki yazışma ve saraydaki günlük yaşama dair idari ya da hesap ile ilgili kayıtlar oluşturmuştur.⁹ Bu belgelerden anlaşıldığı üzere Zimri-Lim ülkesinin coğrafi elverişliliğini kullanarak komşu krallıklardan batıdaki Yamhad, Alalah ve Katna ile, güneydoğuda Eşnunna, Babil ve Elam ile önemli diplomatik bağlantılar kurmuştur.¹⁰

Mari Krallığı Zimri-Lim idaresi altında en parlak dönemini yaşamıştır. Zimri-Lim öncelikle siyasi etkinlik alanını genişletmiş ve

⁶ Zimrilim'in Yahdun-Lim'in yeğeni ya da torunu olabileceği ile ilgili olarak bkz. Charpin, "Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner", 252.

⁷ Jack M. Sasson, "The King and A Mari King in Changing Perceptions", *Journal of the American Oriental Society*, 118/4, (1998): 457.

⁸ Bu dönem küçük beyliklerle yapılan koalisyonların oluşturduğu büyük krallıklar dönemi olarak kabul edilmiş ve bu dönemde Yamhad Krallığı kendisine bağlı 20 krallık tarafından desteklenmiştir. Mari mektuplarına göre, Zimri-Lim'in Mari'yi ele geçirmesinin ardından Yamhad Krallığı ile ilişkiler özellikle ekonomik boyutta devam ettirilmiştir. Avraham Malamet, *Mari and the Bible*, (Brill-Leiden 1998), 185; Khurt, *Eskiçağda Yakandoğu I*, 128.

⁹ Jean-Marie Durand, "Trois tudes sur Mari", *Mari 3* (1984): 385-436.; Philippe Abrahamsi, "La circulation militaire dans les textes de Mari: La question des effectifs" *In La Circulation Des Biens, Des Personnes Et Des Idées Dans Le Proche-Orient Ancien*, ed. D. Charpin and F Joannes. Actes de la XXXVIIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Paris, 8-10 Juillet-Paris (1991): 157-166.; Bertrand Lafont "Mari Sarayındaki Kadınlar", *Eski Yakandoğu Sumer'den Kutsal Kitap'a*, ed. Jean Bottero, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, (Dost Kitabevi-2005): 139-150.

¹⁰ Wolfgang Heimpel, *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes and Commentary* (Eisenbrauns USA- 2003), 37-54.; Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar*, 106.

topraklarına Hana ve Tuttul'u¹¹ eklemiş, Eskiçağ'ın kaçınılmaz stratejisi olan diplomatik evliliklerle de bu topraklardaki egemenliğini perçinlemiştir.¹²

Zimri-Lim'e ait mektuplar¹³ Mari'nin bulunduğu coğrafyada önemli ticaret yollarının merkez istasyonlarından biri olmasının avantajlarını fazlasıyla kendi yararına kullandığını ve bu önemli ayrıcalığı siyasi bir üstünlük olarak vasal krallıklar üzerinde bir egemenlik aracına dönüştürdüğünü göstermiştir. Bu döneme ait mektuplar Zimri-Lim'e ait sarayın da önemli bir üretim merkezi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Zimri-Lim Sarayı Mari merkezde yaklaşık yedi dönümlük bir alanda kurulmuş, iki katlı ve yaklaşık 300 oda ve büyük bir avludan oluşmuştur. Saray dönemin zarif işçiliğini yansıtan çeşmeleri, tanrı/tanrıça heykelleri ve devasa boyuttaki duvar resimleri ile görkemli bir yapı olarak tanımlanmıştır. Saray, içerisinde birçok altar, tapınak ve sunak odasını bünyesinde barındırmış¹⁴, çok sayıdaki odalardan *tubqu*¹⁵ "köşe" adını verdikleri odaların ise harem¹⁶ olabileceği düşünülmüştür.¹⁷

Mari Sarayından ulaşılan yaklaşık 8500 tablet¹⁸ saraydaki kadınların görev dağılımına dair bazı önemli bilgiler içermiş ve bu işleyişin temel denetleyicisi kral ve kraliçe olarak belirlenmiştir. Zimri-Lim döneminin

¹¹ ARM 14, 25 numaralı metinde Zimri-Lim kendisini "Yahdun-Lim'in oğlu, Mari, Tuttul ve Hana'nın kralı olarak tanımlamıştır. Yukarı Fırat bölgesinde yer alan bu kentlerin ortasında Tanrı Dagan'a ait bir kült merkezi olan Terqa yer almıştır. Jack M. Sasson, "Thoughts of Zimri-lim" *Biblical Archaeologist* 2-June (1984): 110-111.

¹² Zimri-Lim'in kızkardeşi Tişpatum, Zimri-Lim döneminde Mari'ye bağlı hale getirilmiş olan Şabasim ve Şuhu ülkeleri kralı İli-İştar ile evlendirilmiş, İlanşura kralına ise Zimri-Lim'in iki kızı eş olarak gönderilmiştir. Sasson, "Thoughts of Zimri-lim": 113.

¹³ Sasson, "On Reading The Diplomatic Letters in The Mari Archives", *Amurru* 2, Paris (2001): 329-338.

¹⁴ Mari sarayı 1930'ların başından itibaren sistemli kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bu saraya ait detaylı bilgi için bkz. Marie-Henriette Gates, "The Palace of Zimri-Lim at Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 47-2 (1984): 70-87.; Andre Lemaire, "Mari, The Bible and The Northwest Semitic World", *BA* 47 (1984): 101-108.

¹⁵ CAD T: 447.

¹⁶ Döneme ilişkin belgelerde kral, kraliçe, prens ve prenselerin özel hizmetinden sorumlu görevlilerin, saraydaki diğer görevlilerden farklı bir adlandırma ya da unvanla belirtilmemiş olması, bazı uzmanlar tarafından Mari Sarayında bugün bildiğimiz karşılığında bir harem yapılanmasının olmadığı yönünde değerlendirilmiş ve bu doğrultuda haremden görev yaptığı iddia edilen kadınların Mari Sarayı'nın görevlileri olarak kabul edilmesinin gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Jean-Marie Durand- Jean Margueron, "La Question du Harem Royal dans le Palais de Mari", *Journal des Savants* 4 (1980): 253-263.; Stephane Dalley *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities* (Longman-London 1984), 99-100.

¹⁷ Durand- Margueron, "La Question du Harem Royal dans le Palais de Mari": 253-263.

¹⁸ Charpin, "Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner": 249.

başlarında sarayın idaresi annesi Adad-dūri/Addu-dūri¹⁹ tarafından, Addu-dūri'nin ölümünün ardından ise özellikle Yamhadlı/Halepli eşi Şibtu ve Zimri-Lim'in kızı Şimatum tarafından yürütülmüştür.²⁰ Kralın Mari dışında seferde olduğu dönemlerde Mari Kraliçeleri, sarayın idaresini üstlenmiş ve bu doğrultuda Zimri-Lim ile olan mektuplaşmaları sarayın işleyişi hakkında önemli ayrıntılara ulaşılmasını sağlamıştır. Bu mektuplardan özellikle saraydaki din görevlisi kadınların belli bir sistem dâhilinde hiyerarşik olarak örgütlendirildiği öğrenilmiştir. Örneğin Tanrı Addu'nun (d^İŞKUR/d^İM/Adad-Fırtına Tanrısı) Zimri-Lim'in sarayındaki baş rahibesi İnibşina ve Bahlatum olarak belirlenmiş²¹ ve diğer rahibelerin bu rahibelere itaati sağlanmıştır. Yine bu mektuplardan saraydaki/haremdeki diğer kadınların farklı işlevlere sahip oldukları aralarında şarkıcı ya da müzisyen kadınların olduğu, bu müzisyen ya da şarkıcı kadınların da belli bir sistematığe göre görevlendirildikleri anlaşılmıştır. Örneğin Zimri-Lim'in baş müzisyeni Warad-İlišu²² olarak belirlenmiş ve diğer müzisyenler Warad-İlišu'nun sorumluluğuna verilmiştir. Bu müzisyenin idaresinde olan tapınak ve saray müzisyenlerinin²³ ardından, yine hiyerarşik olarak haremdeki müzisyen ve şarkıcı kadınların²⁴ geldiği anlaşılmıştır. Haremdeki şarkıcı kadınlardan ikisinin Yamhad'dan getirilmiş oldukları ve adlarının Yadîda ve Tepahum oldukları kaydedilmiştir.²⁵ Bu

¹⁹ Addu-dūri Zimri-Lim'in babası olan Yahdun-Lim'in ölümünden sonra ana kraliçe olarak yönetimde söz sahibi olmuştur. *bēlet mātım* "ülkenin kraliçesi/sahibesi" ifadesinin (ARM 10, 28), Addu-dūri'ye ithafen kullanıldığı düşünülmüştür. Pinhans Artzi-Avraham Malamat, "The Correspondence of Şibtu, Queen of Mari in ARM X", *Orientalia*, Nova Series, Vol. 40, No. 1 (1971): 78.

²⁰ Zimri-Lim döneminde haremde olduğu iddia edilen diğer prenses ve kraliçeler için bkz. Dalley, *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, 97-99.; Sasson, "Biographical Notices on Some Royal Ladies from Mari": 59-78.

²¹ İnibşina Yahdun-Lim ve Kunşim-Matum'un kızıdır. Metinlerde "Tanrı Addu'nun eşi" (dam d^İŞKUR) olarak kaydedilmiştir (ARM 7, 53; ARM 23, 569); Zimri-Lim'in sarayındaki bir diğer başrahibe olan Bahlatum bir metinde NİN DİNGİR.RA olarak kaydedilmiş (ARM 22, 53) ve saraydaki diğer NİN DİNGİR rahibelerinin yönetiminden sorumlu olmuştur. Saraydaki/haremdeki diğer tapınak görevlisi kadınlardan bazıları şöyledir: *āpiltu* "tapınım görevlisi, bir tür dini danışman" (ARM 26, 414); *muhhūtum* "bilici, kâhin kadın" CAD M/II: 176/ARM 26, 217; *qabbatum/qammatum* "tapınak görevlisi" CAD Q: 2, 77/(ARM 26-203). ; *nadītum* "herhangi bir tanrıya adanmış rahibe" CAD N/I:63;ARM 5/82; Jack M. Sasson, "Mari Dreams", *JAOS* 103 (1983):291.; Paolo Merlo, "āpilum ša Mari", *Ugarit-Forschungen* 36 (2004): 321-331.

²² (ARM 10, 125; ARM 14, 40); *nargallum* "baş müzisyen" CAD N/I: 352.

²³ *nāru/nārūtu* "tapınak ya da saray müzisyeni" CAD N/I: 382. (ARM I, 64; ARM I, 72).

²⁴ *nārtu/nuārtu/na'ratu* "kadın müzisyen" CAD N/I: 363. (ARM 10, 2) ; *zammeru* "şarkıcı" (ARM 7, 267) CAD: 40; *a'eštalūm* "müzisyen" CAD E: 377-378; AHw 85a. (ARM I, 83).

²⁵ Mari sarayındaki diğer kadın şarkıcılar ile ilgili olarak bkz. Jean-Robert Kupper, *Archives Royales de Mari XXII/I*, Documents Administratifs de la Salle 135 du Palais de Mari, 1. cilt, (Éditions Recherche sur les Civilisations, 1983), 170-171; Nele Ziegler, *La population féminine des palais d'après les Archives Royales de Mari: Le Harem de Zimri-Lim*

şarkıcı kadınların sarayda oluşturulan bir tür konservatuarda²⁶ eğitilmiş oldukları ve bu eğitim esnasında sıkı bir denetime tabi tutuldukları yine Mari sarayından ulaşılan kayıtlardan anlaşılmıştır. Bu kayıtlardan ayrıca saraydaki iç idareden sorumlu kadınların olduğu ve bu kadınların da yine hiyerarşik bir düzen çerçevesinde görevlerini sürdürdükleri anlaşılmıştır.²⁷ Saraydaki kadın görevliler arasındaki bu hiyerarşik düzenin en alt sınıflarını yağ dairesinde görevlendirilen ve dokumacı olarak çalıştırılan kadınların²⁸ oluşturdukları bilinmektedir.

Mari kraliçelerinin bir tür “saray endüstrisi” oluşturarak, hammadde çeşitliliğinden yoksun Mari Ülkesini kalkındırmaya çalıştıkları, Marili Kraliçelerin sefer ya da savaş nedeniyle Mari dışında olan krallarla yaptıkları mektuplaşmalardan anlaşılmıştır.²⁹ Bu mektuplar içerisinde daha detaylı oluşuyla Kraliçe Şibtu’ya ait mektuplar ayrı bir yere sahip olmuştur. Şibtu’ya ait mektupların çoğu Mari Mektupları 10 (ARM 10) kapsamında değerlendirilen 179 mektuptan oluşmuştur. Bu mektuplar içerisinde 17 tanesi Şibtu tarafından Zimri-lim’e, 20 tanesi Zimri-lim’den Şibtu’ya yazılmış mektuplardır. 1 mektup babası Yamhad Kralı Yarim-Lim’den Şibtu’ya gönderilmiş ve bu mektupların 16 tanesi ticari ve idari konularda diğer görevlilerle yazışmaları içermiştir.³⁰

Florilegium Marianum IV (Mémoires de NABU 5; Paris: SÉPOA 1999), 71-82. Saraydaki/haremdeki şarkıcı kadınlara destek sağlayan ya da eğitim veren bir başka kadın grubunun varlığı ile ilgili olarak bkz. *mušâhiztum* “gözetmen, eğitmen kadın” CAD M/II: 254; Ziegler, *La population féminine des palais d'après les Archives Royales de Mari: Le Harem de Zimri-Lim Florilegium Marianum IV*, 82-83.

²⁶ *bît tegêtim* adı verilen bu eğitim merkezinde, özellikle belli bir yaylı çalgıda eğitim verildiği düşünülmüştür. (CAD T: 39) Bu merkezdeki kadınlardan biri olan Karânatum ve *bît tegêtim* ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ziegler, *La population féminine des palais d'après les Archives Royales de Mari: Le Harem de Zimri-Lim Florilegium Marianum IV*, 96.

²⁷ Mari mektuplarından ARM 7, 206 numaralı metinde Mari sarayında bulunan *z/sekertum*, *kezzêtum* ve *kisalluhhûtum* görevlilerinin bir listesi verilmiştir. Bu listede yer alan *sekertumlar* “kapanmış/kapatılmış kadın” (CAD S: 2015, CDA: 320) olarak tanımlanırken; *kezzêtumlar* “fahişe/ bir tür kült fahişesi?” (CAD K: 314; CDA: 155) ve *kisalluhhûtum* “saray ya da tapınağın temizlik sorumlusu” (CAD K: 416); Ziegler *La population féminine des palais d'après les Archives Royales de Mari: Le Harem de Zimri-Lim Florilegium Marianum IV*, 89-91.

²⁸ *işpartu* “dokumacı kadın” CAD İ-J: 254 (ARM 10, 125-126). Mari Sarayındaki yağ dairesi ve dokumacı kadınlarla ilgili olarak bkz. Khurt, *Eskiçağda Yakınoğu I*, 133; Lafont, “Mari Sarayındaki Kadınlar”: 146; Nele Ziegler “Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th Century BC)”, *The Role of Woman in Work and Society in the Ancient Near East*, ed. Cecile Michel-Brigitte Lion, (Walter de Gruyter 2016), 298-309.

²⁹ Sasson, “Biographical Notices on Some Royal Ladies from Mari”: 59-78.

³⁰ Georges Dossin-André Finet, *Correspondence Feminine ARM 10* (Geuthner-Paris 1946/1978); Artzi-Malamat, “The Correspondence of Şibtu, Queen of Mari in ARM X”: 75.

Kraliçe Šibtu'nun Zimri-Lim'e gönderdiği mektupların dışındaki yazışmalarda kullandığı düşünülen lapis lazuli ile süslenmiş bir silindir mührünün olduğu bilinmektedir.³¹ (Res. 1) Bu mührün kullanıldığı bir kayda (ARM 10, 119³²) göre mühür şu ifadelerden oluşmuştur:

(ARM 10, 119)

¹⁾ [i-na ku-nu]-[uk]-ki-ki ²⁾ [ša] SAL Ši-ib-tu ³⁾ DUMU.SAL Ia-ri-im-li-im ⁴⁾ aš-ša-at Zi-im-ri-li-im ... ¹⁻⁴⁾ Yarım-Lim'in kızı Zimri-Lim'in eşi Šibtu'nun mührüyle...'

Zimri-Lim'e gönderdiği mektuplarında ise Šibtu, genellikle mektupların girişinde benzer ifadeleri kullanmış ve sarayın idaresinin kendisinde olduğunu belirtmiştir. Šibtu'nun Zimri-Lim'e gönderdiği mektuplardaki giriş cümlelerine kumaş ticaretini konu alan bir mektubundaki (ARM 10 18³³) şu ifadeler örnek olarak verilebilir:

(ARM 10, 18)

¹⁾ a-na be-li-ia ²⁾ qí-bi-ma ³⁾ um-ma Ši-ib-tu ⁴⁾ a-ma-at-ka-ma É-GAL^{lim} ša-lim... 'Beyime söyle, kölen Šibtu şöyle (söylüyor): "saray iyidir..."

Mari Kraliçeleri'nin farklı ülkelerdeki kraliçelerle olan mektuplaşmalarında kullandığı ya da kendisine karşı kullanılan hitap biçimleri, ülkelerin statülerinin belirlenmesi adına önemli görülmüştür. Mari mektuplarında Mari Kraliçeleri'ne hitaben *bēlet mātīm* "ülkenin sahibesi/beycesi/kraliçesi" ya da *bēltia* "sahibem/kraliçem" gibi ifadeler genellikle vasal ya da daha küçük krallıklar tarafından gönderilen mektuplarda kullanılırken, eşit statüdeki krallıkların kraliçelerinden ya da krallarından gelen mektuplarda yalnızca SAL "hanımefendi/kraliçe" ifadesi tercih edilmiştir. Kraliçe Šibtu'ya gönderilen ve harem işleyişinin neredeyse her aşamasında kralın haberdar edildiği bilgisinin yer aldığı ARM 10, 114³⁴ numaralı mektup Tarišhattu adlı bir kraliçeden Mari Kraliçesi Šibtu'ya gönderilmiştir. Bu mektupta Šibtu'ya hitaben yalnızca "hanımefendi/kraliçe" ifadesi kullanılmış ve Tarišhattu Mari sarayında bulunan bir prensesle yaşanan hırsızlık olayıyla ilgili olarak Šibtu'nun bir rapor hazırlayarak, kralı haberdar etmesini istemiştir. Mektubun ilgili satırları şöyle kaydedilmiştir:

³¹ Ziegler, "Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th Century BC)": 302-303.

³² Georges Dossin, "Šibtu, reine de Mari" in *Actes du XXI. Congrès International des Orientalistes*, Paris, (1949): 142-143.

³³ Ziegler, "Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th Century BC)": 303-304.

³⁴ Artzi-Malamat, "The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X": 78.

(ARM 10, 114)

¹⁾ *a-na* SAL *Ši-ib-tu* ²⁾ *qí-bí-ma* ³⁾ *um-ma* SAL *Ta-ri-iš-ha-at-tu-ma* ⁴⁾ *a-wa-tam ki-a-am eš-me um-ma-a-mi* ⁵⁾ SAL.TUR *Be-el-ta-ni i-na Ma-ri*^{K1} ⁶⁾ *a-na Ki-ib-ri-^dDa-gan a-bi-ša⁷⁾ ki-a-am iq-bi um-ma-a-mi* ⁸⁾ SAL *Ta-ri-iš-ha-at-tu iš-pu-ra-am-ma* ⁹⁾ *in-sa-ba-ti-ia* *ù* HAR KÙ.BABBAR-*ia* ¹⁰⁾ *ú-ha-am-mi-sú* ¹¹⁾ *an-ni-tam eš-me-ma* ¹²⁾ *li-ib-bi ma-di-iš* ¹³⁾ *iz-zi-iq...* ²²⁾ *šum-ma i-na ki-na-tim-ma* ²³⁾ *ma-ar-ti at-ti* *ù* *ši-ri-ia* ²⁴⁾ *ta-ra-am-mi-ma* ²⁵⁾ LUGAL *šu-uš-mi-ma* ²⁶⁾ *an-ni-tam la an-ni-tam* ²⁷⁾ *te₄-ma-am ga-am-ra-am* ²⁸⁾ *me-he-er tup-pi-ia šu-bi-lim* ¹⁻⁸⁾ “Kraliçe Šibtu’ya söyle! Tarišhattu şöyle (söylüyor): meseleyi işittim. Mari’deki genç kadın/prenses Beltani, babası Kibri-Dagan’a şöyle demiş: ⁸⁻¹⁰⁾ "Tarišhattu bana yazdı ve küpelerim ve gümüş yüzüklerim ortadan kayboldu/çalındı "dedi. ¹¹⁻¹³⁾ Bunu duydum ve kalbim çok yaralandı... ²²⁻²⁷⁾ (Šibtu) Eğer gerçekten benim kızımın ve beni seviyorsan, (bunların aslında) ne olup ne olmadığını tam bir rapor halinde krala ilet ve mektubumun cevabını bana gönder.”

Bu mektup Šibtu’nun kralı doğru bir biçimde bilgilendirme görevini ve Mari sarayındaki herhangi bir prensesin sorumluluğunun Mari Krallığı’na ait olduğunu hatırlatması açısından önemli bir kayıt niteliğindedir. Šibtu’nun krala yaşanılacak her türlü sorunu ya da uyarıyı tam ve doğru aktarımı hem sorunun çözümünde, hem de yürütülen diplomaside önemli çizgileri belirginleştirmiş, kralın kraliçeye olan güvenini de perçinlemiş olmalıdır. Kralın vekili olma bilinciyle Kraliçe Šibtu, Mari’nin saygınlığını korumak amacıyla vasal bir kral olan Yasmah-Adad’ı üslup yönünden uyarılmış ve bu uyarı Yasmah-Adad tarafından Šibtu’ya cevaben yazılmış ARM 10, 159³⁵ numaralı mektupta şu ifadelerle belirtilmiştir:

(ARM 10, 159)

¹⁾ *[a-n]a b[e-el]-t[i-ia]* ²⁾ *qí-bí-ma* ³⁾ *um-ma Ia-ás-ma-aḫ^dIM* ⁴⁾ *İR-ki-ma* ⁵⁾ *be-el-ti ki-a-am* ⁶⁾ *iš-pu-ra-am* ⁷⁾ *um-ma-mi am-mi-nim* ⁸⁾ *İR^{tam} ta-ša-ap-[pa-r]a-[am]* ⁹⁾ *am-mi-nim be-el-ti* ¹⁰⁾ *an-ni-tam iš-pu-ra-a[m]* ¹⁻²⁾ Hanımefendim/Kraliçeme söyle! ³⁻⁶⁾ Kölen Yasmah-Adad şöyle (söylüyor): Kraliçem bana yazdı (ve) şöyle (dedi): ⁷⁻⁹⁾ “bana niçin köleymişim gibi yazıyorsun” ¹⁰⁾ Kraliçem bana bunu niçin yazdı?...’

³⁵ Jean-Georges Heintz *Prophétisme et Alliance: Des Archives royales de Mari à la Bible Hébraïque*, (Fribourg / Göttingen: Academic Press Zurich Open Repository and Archive, 2015), 56.

Ticaretin siyaseti şekillendiren en temel unsur olduğu bu dönemde Mari'nin Yamhad Krallığı'yla yürüttüğü ticari işbirliği³⁶ özellikle şarap ve haremî şekillendiren ihtiyaçların temininin yanı sıra, arsa alım satımı ya da arsaların tahsisi aşamasında da sürmüş ve bu ticari ilişkinin devamlılığında Kraliçe Šibtu önemli bir faktör olmuştur. Kraliçe Šibtu'ya babası Yamhad Kralı Yarim-Lim tarafından gönderilen mektupta (ARM 10, 151³⁷) bir arsanın yeniden tahsisi konu edilmiştir. Bu mektubun son satırlarında söz konusu arsanın bulunduğu bölgenin, Eski Babil idari sisteminde önemli bir sınıfı tanımlamada kullanılan, *muškēnum*'a ait olduğu bilgisi, Mari'nin idari sistemini oluştururken Babil odaklı bir gelişim izlediğini de ortaya koymuştur. Mektubun ilgili satırları şu ifadelerden oluşmuştur:

(ARM 10, 151)

¹⁾ *a-na* SAL *Ši-ib-tu* ²⁾ *qí-bí-ma* ³⁾ *um-ma Ia-ri-im-li-im-ma* ⁴⁾ *aš-šum* A.ŠÁ *du-un-nim ša Ha-ma-nu i-ri-šu* ⁵⁾ *ta-aš-pu-ri-im um-ma at-ti-ma* ⁶⁾ *ki-ma Ha-ma-nu zi-bi* A.ŠÁ *id-di-nu* ⁷⁾ *i-na-an-na Ha-at-ni-^dIM* ⁸⁾ *zi-bi li-[id]-di-in-ma...* ¹⁸⁾..... A.ŠÁ HI.A ¹⁹⁾ *mu-úš-ke-nim i-na i-ta-at* ²⁰⁾ A.ŠÁ *šu-a-tu i-ba-aš-ši...* ¹⁻⁸⁾ Kraliçe Šibtu'ya söyle! Yarim-Lim şöyle (söylüyor): verimli tarlanın Hamanu'ya tahsisi ile ilgili olarak sen bana yazdın ve dedin ki: "Hamanu'ya verimli tarlanın verildiği gibi, şimdide Hatni-Adad'a verilsin"..... ¹⁸⁻²⁰⁾ "*muškēnum* için ayrılmış tarlalarda benim (ve) onun tarlası bulunmaktadır..."

Kraliçe Šibtu'nun kendisinden önceki kraliçeler gibi, en önemli etkinlik alanını saray ve sarayın işleyişindeki devamlılığın sağlanması oluşturmuştur. Sarayın idaresindeki temel dinamiği oluşturan saray görevlilerinin belirlenmesi ve çeşitli görevlerde kullanım amacıyla saraya kadın ya da erkeklerin alımı önemli bir aşama olarak görülmüştür. Bu aşamada bazı araçlarla ya da tüccarlarla ilişki içerisinde olan kraliçe, saraya alınacak kadın ya da erkeklerle ilgili son kararın yine Zimri-Lim tarafından verileceği bilinciyle hareket etmiştir. Sarayda görevlendirilecek *zikaru* "kadın" ve *sinništu* "erkek" çalışanların alımıyla ilgili ARM 10, 4³⁸ numaralı mektupta Šibtu Zimri-lim'e şöyle bir aktarımda bulunmuştur:

³⁶ Ziegler 2007: 36. Yamhad Krallığı'nın Mari Sarayının başlıca şarap teminini sağladığı ve bu krallıkla kurulan ekonomik işbirliği ile ilgili olarak bkz. Malamat, *Mari and the Bible*, 185.

³⁷ Artzi-Malamat, "The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X": 86.

³⁸ Dossin, "Šibtu, reine de Mari" in *Actes du XXI. Congrès International des Orientalistes*, 142-143.

(ARM 10, 4)

¹⁾ *a-na be-lí-ia qí-bí-ma* ²⁾ *um-ma Ši-ib-tu* GEMÉ-ka-a-ma³⁾ *aš-šum*
⁴⁾ *ṭe₄-em gi-ir-ri-im* ⁵⁾ *ša be-lí i-la-ku it-ta-tim* ⁶⁾ *zi-ka-ra-am ù sí-in-ni-iš-tam*
⁷⁾ *x(x) áš-ta-al-ma i-gi-ir-ru-ú-um* ⁸⁾ *a-na Iš-me-^dDa.gan qa-tam-ma* ⁹⁾ *zi-ka-ra-am ù [sí]-in-ni-iš-tam* ¹⁰⁾ *áš-ta-al-ma i-gi-*
¹¹⁾ *ir-ru-šu* ¹²⁾ *ú-ul da-mi-iq* ¹³⁾ *ṭe₄-em-šu ša-pa-al še-ep be-lí-ia* ¹⁴⁾ *ša-ki-in ...*
¹⁵⁾ *2) Beyime söyle! Kölen Šibtu şöyle (söylüyor): ³⁻⁷⁾ zikaru ve sinništu'nun³⁹*
alımları ile ilgili olarak ücretleri beyim için oldukça iyidir. ⁸⁻¹³⁾ (Ancak) İšme-
Dagan benzer *zikaru ve sinništu* için fiyatın iyi olmadığını (söyledi) ve (daha
düşük bir fiyatı) beyimin ayağına getireceğim (dedi).

Zimri-Lim'in saraya kadın ya da erkek görevli alımında tek yetkili olmasının yanı sıra, bu kadın ya da erkelerin görevlerinin belirlenmesinde de etkin bir role sahip olduğu anlaşılmıştır. Kraliçe Šibtu'ya Zimri-Lim tarafından gönderilen ve haremdeki kadınların statüsünü belirleyen ARM 10, 125 ve ARM 10, 126 numaralı mektuplarda harem için alınacak kadınların şarkıcı ya da dokumacı olarak görevlendirilmesi gerektiği, şarkıcı olarak belirlenmiş kadınların daha dikkatle eğitilmeleri gerektiği Zimri-Lim tarafından özellikle belirtilmiştir.⁴⁰ Şarkıcı kadınların yetenekleri doğrultusunda görevlendirildikleri kralın bir seferden Mari'ye dönüşünde Sagaratum⁴¹ adlı bir yerleşimde konaklayacağı ve buraya Šibtu'nun yanında şarkıcı kadınlar ve müzik aletleriyle gelmesi gerektiğini konu alan mektubundaki (ARM 10, 137⁴²) şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

(ARM 10, 137)

¹⁾ [*a-na SAL Ši-ib-tu*] ²⁾ [*qi-bi-ma*] ³⁾ [*um-ma be-el-ki-i-ma*]. . . . . ⁹⁾ ...
¹⁰⁾ *i-na pa-ni-ki* ¹¹⁾ *ši-iṭ-ra-am ša 7 M[UNUS-MEŠ]* ¹²⁾ *SAL A-ha-ta-am*
[MUNUS-NAR] ¹³⁾ *ša ma-ah-ri-ki wa-aš-ba-at* ¹⁴⁾ *ù e-nu-ut* ¹⁵⁾ *SİMUG-MEŠ*
¹⁶⁾ *ša KÙ.GÍ* ¹⁷⁾ *i[t]-ti-ki a-na Sa-ga-ra-tim* ¹⁸⁾ *ta-re-e-em ...* ¹⁹⁻²⁰⁾ Šibtu'ya söyle!
Beyin/Kralın şöyle (söylüyor): . . . . . ²¹⁻²²⁾ önündeki *šitrum*-şarkıcısı 7 kadını,

³⁹ *zikarum* CAD Z: 110'de "erkek, eril", *sinništum* CAD S: 286'da "kadın, dişil" olarak tanımlanmıştır.

⁴⁰ Lafont, "Mari Sarayındaki Kadınlar": 147.

⁴¹ Sagaratum Mari ve Terqa'nın kuzeyinde yer alan ve Yaqqim-Addu tarafından yönetilen bir Amurru Beyliği olarak tanımlanmıştır. Joseph Coleson, *Yaqqim-Addu of Sagaratum: The Correspondence of a District Governor in the Kingdom of Mari* (Brandeis University, 1982), 214.

⁴² Nele Ziegler, *Les Musiciens Et La Musique D'apr's Les Archives De Mari, Florilegium Marianum IX* (Mémoires de NABU 10; Paris: SÉPOA, 2007), 73-74.; *šitrum* sözcüğü ile ilgili olarak bkz. Klaas R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology* (Leiden Brill 1972), 176.

huzurunda oturan şarkıcı kadın Ahatum'u ve şarkıcıların altından müzik aletlerini beraberinde Sagaratum'a getir..."

Kraliçe Šibtu'nun mektuplarından kralın sarayda yaşanan neredeyse her türlü gelişmeden haberdar edildiği ve karar aşamasında tek yetkilinin kral olduğu anlaşılmıştır. Bu işleyişe uygun bir biçimde Kraliçe Šibtu, haremde yaşanan sorunları da krala bildirmiş ve kralın direktifleri doğrultusunda önlemler almaya çalışmıştır. Zimri-Lim'e gönderilen ARM 10, 130 numaralı mektupta Kraliçe Šibtu haremdeki bazı kadınlarda gözlemlenen sıkıntıları ³⁾ *si-im-ma-am ša-tu i-ma-ar-ra-[ša]* "...³⁾ *simmu hastalığı tekrarlıyor...*" olarak ifade etmiştir.⁴³ Bunun üzerine Šibtu'ya Zimrilim'in mektubu (ARM 10, 129⁴⁴) hastalığın yayılmasını engellemek için bazı önlemler alınmasına dair şu ifadeleri içermiştir:

(ARM 10, 129)

⁴⁾ *eš-me-e-ma SAL Na-an-na-ne* ⁵⁾ *si-im-ma-am mar-ša-at* ⁶⁾ *ù it-ti ekallim* ⁷⁾ *ma-ga-al wa-aš-ba-at-ma* ⁸⁾ *SAL.MEŠ ma-da-tim it-ti-ša-ma* ⁹⁾ *i-sa-ab-bi-ik* ¹⁰⁾ *i-na-an-na dan-na-tim šu-uk-ni-ma* ¹¹⁾ *i-na ka-ás i-ša-at-tu-ú* ¹²⁾ *ma-am-ma-an la i-ša-at-ti* ¹³⁾ *i-na kussi ša úš-ša-bu* ¹⁴⁾ *ma-am-ma-an la úš-ša-ab* ¹⁵⁾ *ù i-na GIŠ.NÁ ša it-ti-il-lu* ¹⁶⁾ *ma-am-ma-an la it-te-e-el-ma ...* ⁴⁻¹⁰⁾ Kadın Nannane'nin *simmu* hastalığına yakalandığını ve hem saraydakilerle çok oturduğunu hem de çok sayıda kadını (etrafında) topladığını duydum. ¹¹⁾ Bundan böyle sıkı emirler koyulsun! ¹²⁻¹⁶⁾ Onun içtiği kaptan kimse içmesin, Onun oturduğu koltuğa kimse oturmasın ve onun sürekli yattığı yatağa kimse yatmasın. . . "

Saray ile ilgili yaşananların haricinde ülkedeki bazı gelişmelerden de kralı haberdar eden Šibtu, meydana gelen bir sel felaketini krala ARM 10, 25⁴⁵ numaralı mektupta şu ifadelerle bildirmiştir:

(ARM 10, 25)

⁶⁾ ... *u₄-um 24^{KAM}* ⁷⁾ *ša-mu-um* ^{46 8)} *ki-bi-it[-tum]* ⁹⁾ *i-na Ma-ri^{KI} iz-nu-un* ¹⁰⁾ *i-na li-ib-bi* ¹¹⁾ *i-ki-im ša be-lí* ¹²⁾ *i-pu-šu* ¹³⁾ *mu-ú 1 GÍ* ¹⁴⁾ *iz-z[i-iz-zu-ni]m...* ⁶⁻¹⁴⁾ "(Ayın) 24. günü Mari'de oldukça şiddetli yağmur yağdı. Beyimin inşa ettiği kanalın ortasında 1 *qanû* kadar su birikti..."

⁴³ Haremdeki bazı kadınların "lanetli" oldukları ve rahipler tarafından temizlendiği ile ilgili bir başka mektup, Tilâni-hesud tarafından Zimri-Lim'e gönderilmiştir. Heimpel, *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes and Commentary*, 282.

⁴⁴ Artzi-Malamat, "The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X": 85.

⁴⁵ Artzi-Malamat, "The Correspondence of Šibtu, Queen of Mari in ARM X": 85.

⁴⁶ *simmu*: kan çıbanı, bir tür deri hastalığı, CAD S: 276.

Mari kraliçelerinin rüyaları bir tür uyarıcı ya da önlem alınması gereken durumlar olarak dikkatle üzerinde durulmuş, kraliçelerin saraydaki ya da saray dışındaki tapınaklardaki rüya yorumcularını/bilicileri referans göstererek krala haber verdikleri anlaşılmıştır. Zimri-Lim'in annesi Addudūri'nin rüya mektuplarının⁴⁷ ardından, Zimri-Lim'in eşi Šibtu'nun ve kızı Šimatum'un da rüya mektuplarının⁴⁸ olması, bu uygulamanın Mari Krallığı'nda gelenekselleştiğini düşündürmektedir. Bir başka gelenekselleşen uygulama ise özellikle Anunitum tapınağındaki bilicilerin danışmanlığında hazırlanan ve ayinsel materyallerin de kullanıldığı kehanet metinleri olmuştur. Bu metinlerde rahiplerin veya kadın kölelerin bir tür trans haline geçerek ya da rüyalarının yorumlarıyla kralı düşmanlarına ya da Mari içindeki tehditlere karşı uyardıkları anlaşılmıştır. Kraliçe Šibtu tarafından Zimri-Lim'e gönderilen mektupta (ARM 10, 8⁴⁹) bir kadın kölenin aktarımlarını ve Zimri-Lim'e düşmanı ile ilgili haberleri şöyle aktarılmıştır:

(ARM 10, 8)

⁵⁾ *i-na É Anunnitim ša lib-bi a-lim* ⁶⁾ *A-ha-tum šú-ba-ra-at Dagan-Malik* ⁷⁾ *im-ma-hi-ma ki-am iq-bi* ⁸⁾ *um-ma-mi Zimri-Lim* ⁹⁾ *ú šum-ma at-ta mi-ša-ta-an-ni* ¹⁰⁾ *a-na-ku e-li-ka* ¹¹⁾ *a-ha-ab-bu-uš* ¹²⁾ *na-ak-ri-ka* ¹³⁾ *a-na qa-ti-ka* ¹⁴⁾ *u-ma-al-la* ¹⁵⁾ *ú a-wi-li šar-ra-qi-ia* ¹⁶⁾ *aš-ba-at-ma* ¹⁷⁾ *a-na ka-ra-àš NIN.É.GAL* ^{lim} ¹⁸⁾ *a-ka-am-mi-is-su-nu-ti* ¹⁹⁾ *i-na ša-ni-im u-mi-im* ²⁰⁾ *A-hu-um te-ma-am* ²¹⁾ *a-ne-em ša-ar-tam* ²²⁾ *ú [si]-is-si-ka-tam* ²³⁾ *ub-la-am-ma a-na be-li-ia* ²⁴⁾ *aš-pu-ra-am...* ^{“5-7)} ‘Dagan-Malik’in kadın kölesi Ahatum kent içindeki Anunitum tapınağında transa geçti ve şöyle dedi: ⁸⁻¹⁸⁾ ‘Zimri-Lim Sen istemesen de ben senin adına katliam yapacağım, düşmanını senin eline teslim edeceğim ve hırsız adamları yakalayacağım. Onları Bēlet-Ekallim’de bir kampta toplayacağım’ ¹⁹⁻²⁴⁾ İkinci günde rahip Ahum⁵⁰ bana bu haberle birlikte saçı ve (giysi) kenarını getirdi ve ben bunları beyime yolluyorum...’

Yine bir başka kehanet metninde Kraliçe Šibtu Qišti-Dirītim adlı bir kahin/bilicinin kehanetine göre Mari'nin Elam krallığından gelecek tehditlere karşı korunmuş olduğu bilgisini Zimri-Lim ile ARM 10/9⁵¹ numaralı mektupta şu ifadelerle paylaşmıştır:

⁴⁷ Sasson, “Thoughts of Zimri-lim”: 111-112.

⁴⁸ Sasson, “Mari Dreams”: 285-286.

⁴⁹ Martti Nissinen-Robert Ritner- Choon-Leong Seow, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, (Social Biblical Literature, Atlanta 2003), 48.

⁵⁰ Rahip Ahum ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Jack M. Sasson, “Two Recent Works on Mari”, *Archiv für Orientforschung*, 27. Bd. (1980): 131.

⁵¹ Nissinen-Ritner-Seow, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, 69-70.

(ARM 10, 9)

⁵⁾ *Qi-iš-ti Di-ri-tim* ⁶⁾ *a-pi-lu ša Di-ri-tim* ⁷⁾ UD.2.KAM *a-na KÁ É.GAL[-lim il-li-kam]* ⁸⁾ *[ki-]am iš-pu-ra-am [um-ma-mi]* ⁹⁾ *a-na GİŞ.GU.ZA Ma-[ri]* ¹⁰⁾ *ma-am-ma-an ul i[l-le-em]* ¹¹⁾ *a-na Zi-im-ri-[lim-ma]* ¹²⁾ *a-la-‘i-tum na-ad-[na-at]* ¹³⁾ GİŞ.İGİ.GAK *a-wi-il El-[am-tim i-še-eb-bir]* ¹⁴⁾ *an-ni-tam iq-be-em...* ⁵⁻¹³⁾ ‘Dīrītum’un kâhini Qīšti-Dīrītum saray kapısına geldiğinin 2. gününde bana şöyle bir haber ilettiler: “hiç kimse Mari tahtına karşı çıkamayacak. Yukarı kentler Zimri-Lim’e verilmiştir. Elam’ın adamlarının silahları kırılacaktır.” Bana söyledikleri böyledir...’

Šibtu’nun Zimri-Lim’e Hammurabi ve Babil ile ilgili içini rahatlatan bir kehanet ile ilgili mektubunda (ARM 10, 6⁵²) ise şu ifadeler kaydedilmiştir:

(ARM 10, 6)

⁵⁾ DİNGİR-*Haz-na-ya a[si]n-nu* ⁶⁾ *ša An-nu-n[i-tum il-]li-ka[m]* ⁷⁾ *i-na li-ib-bi É An-nu-ni-tim]-ma* ⁹⁾ *te₄-em-mu-um aš-šum KÁ-[DİNGİR]* ¹⁰⁾ *[a-na be-li-ia iš-ša-[ap-ra-aš-šu]* ¹¹⁾ *[um]-ma-am Ha-am-mu-ra-bi [ ] Ay.* ¹⁾ *[aš-šum te₄]-em KÁ.DİNGİR [ ]* ⁵⁾ *be-lí im-ma-ar ša DİNGİR* ⁶⁾ *ip-pe-e-šú [ ]* ⁸⁾ *u₄-mu-šú qé-er-bu ul i-ba-al-lu-ut...* ⁵⁻¹¹⁾ Anunitum asinnu-rahibi İlī-Haznaya Anunitum tapınağına girdiği gün beyime Babil hakkındaki haberini yolladı. Hammurabi [ ] Ay. ¹⁾ Babil hakkındaki haber [ ] ⁵⁻⁶⁾ beyim tanrının bu adama (Hammurabi’ye) ne yaptığını görecek ve (Hammurabi’nin) günleri uzun olmayacak...”

Šibtu’nun Zimri-Lim’le idari konular dışındaki mektuplarının çoğunun yazımında bir kadın hassasiyetinin izleri, dahası çokça uyarı ve koruma içgüdüsünün etkisi altında kalındığı gözlemlenmektedir. Belki de kraliçenin en özel mektuplarından biri olan ve krala ikiz çocukları olduğu müjdesini verdiği mektubu (ARM 10, 26⁵³) kralla ortak bir sevinci paylaşma noktasında önemli bir kayıttır. Kraliçe yeni doğan bebekleri ile ilgili haberini krala şu ifadelerle bildirmiştir:

(ARM 10, 26)

¹⁾ *[a-na be-li-ia]* ²⁾ *[qi]-bi-[ma]* ³⁾ *um-[ma] SAL [Ši-ib]-tum* ⁴⁾ *amat-ka-a-ma* ⁵⁾ *tu-i-mi a[t-ta-a]l-da* ⁶⁾ *1 māram ù martam* ⁷⁾ *be-lí lu-ú ha-di...* “¹⁻⁷⁾ “[Beyime] söyle, kölen [Šib]tu şöyle (söylüyor): İkiz doğurdum, bir kız bir erkek Beyim sevin!...”

Kraliçe Šibtu’nun özellikle Zimri-Lim ile olan mektupları, kraliçenin yetki alanlarının belirlenmesi ve kralın ülke dışındayken tüm idarede kraliçeyi

⁵² Nissinen-Ritner-Seow, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, 45-47.

⁵³ Artzi-Malamat 1971: 81.

önemli ölçüde söz sahibi olarak atamasının yanı sıra, kraliçenin bu yetkiyi nasıl kullandığı ve başarılı olup olmadığı konusunda da aydınlatıcı olmuştur. Mari Krallığı için bir refah dönemi olarak tanımlanan Zimri-Lim'in krallığı sürecinde, kraliçelerin özellikle de Kraliçe Şibtu'nun da önemli ölçüde pay sahibi olduğu görülmektedir. Şibtu'nun mektupları dikkatle incelendiğinde, kadın hassasiyetinin yansıtıldığı, ancak çizgilerinin öncelikle kralın direktifleriyle belirlendiği ve ticari faaliyetlerin şekillendirdiği bir diplomasi üslubu gözlemlenmektedir. Yine bu mektuplardan Mari Krallığı'nın işleyişinde kral ve kraliçe olarak bir dikomotik yani bütünüleyici yapının oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrahami, Philippe “La circulation militaire dans les textes de Mari: La question des effectifs” *In La Circulation Des Biens, Des Personnes Et Des Idées Dans Le Proche-Orient Ancien*, ed. D. Charpin and F Joannes. Actes de la XXXVIIIe Rencontre Assyriologique Internationale, Paris, 8-10 Juillet-Paris 1991, 157-166.
- Adams, Robert. Mc. “The Study of Ancient Mesopotamian Settlement Patterns and the Problem of Urban Origins”, *Sumer* 25, (1969): 114-124.
- Artzi, Pinhas-Malamat, Avraham. “The Correspondence of Şibtu, Queen of Mari in ARM X”, *Orientalia*, Nova Series, Vol. 40, No. 1 (1971): 75-89.
- Buccellati, Giorgio. *The Amorites of the Ur III Period*, Istituto Orientale di Napoli, 1966.
- Charpin, Dominique. “Patron and Client: Zimri-Lim and Asqudum The Diviner”, *The Oxford Handbook of the Cuneiform Culture*, ed. Karen Radner-Eleanor Rabson, Oxford University Press. 2011, 248-309.
- Coleson, Joseph. *Yaqqim-Addu of Sagaratum: The Correspondence of a District Governor in the Kingdom of Mari*, Brandeis University, 1982.
- Dalley, Stephanie, *Mari and Karana: Two Old Babylonian Cities*, Longman-London. 1984.
- Dossin, Georges. “Şibtu, reine de Mari” in *Actes du XXI. Congrès International des Orientalistes*, Paris (1949): 142-143.
- Dossin, Georges. *Correspondance de Şamši-Addu Et De Ses Fils*, Impbimerie Nationale-Paris, 1951.
- Dossin, Georges-André Finet. *Correspondence Feminine ARM 10*, Geuthner Paris 1946/1978.
- Durand-Jean-Marie- Margueron, Jean. “La Question du Harem Royal dans le Palais de Mari”, *Journal des Savants* 4 (1980): 253-263.
- Durand, Jean-Marie. “Trois tudes sur Mari”, *Mari* 3 (1984): 127-79.
- Durand 1985: J.M. Durand, “Les dames du palais de Mari”, *Mari* 4 (1985): 385-436.

- Gates, Marie-Henriette. "The Palace of Zimri-Lim at Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 47-2 (1984): 70-87.
- Gelb, Ignace, J. "An Old Babylonian List of Amorites", *JAOS* 88 (1968): 36-46.
- Heimpel, Wolfgang. *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes and Commentary*, Eisenbrauns USA- 2003.
- Heintz, Jean-Georges. *Prophétisme et Alliance: Des Archives royales de Mari à la Bible Hébraïque*, Fribourg / Göttingen: Academic Press Zurich Open Repository and Archive, 2015.
- Khurt, Amelie. *Eskiçağda Yakındoğu*, Cilt I, (Türkiye İş Bankası Yayınları) İstanbul, 2009.
- Köroğlu, Kemalettin. *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıçtan Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, 2016.
- Kupper, Jean-Robert, *Archives Royales de Mari XXIII/I*, Documents Administratifs de la Salle 135 du Palais de Mari, 1. cilt, Éditions Recherche sur les Civilisations, 1983.
- Lafont, Bertrand. "Mari Sarayındaki Kadınlar", *Eski Yakındoğu Sumer'den Kutsal Kitap'a*, ed. Jean Bottero, çev. Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek, Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi-2005, 139-150.
- Lemaire, Andre. "Mari, The Bible and The Northwest Semitic World", *BA* 47 (1984): 101-108.
- Malamat, Avraham. *Mari and the Bible*, Brill-Leiden, 1998.
- Merlo, Paolo. "āpīlum ša Mari", *Ugarit-Forschungen* 36 (2004): 321-331.
- Michalowski, Piotr. "Foreign Tribute to Sumer During The Ur III Period", *ZANF* 68 (1978): 34-49.
- Nissinen, Martti-Ritner, Robert- Choon-Leong Seow. *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, Social Biblical Literature-Atlanta 2003.
- Oates, Joan. *Babil*, Arkadaş Yayınları, Ankara 2004.
- Parrot, André. *Mission archéologique de Mari*, Vol. II., Geuther-Paris 1959.
- Sasson, Jack M. "Biographical Notices on Some Royal Ladies from Mari", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 25, No. 2 Apr. (1973): 59-78.
- Sasson, Jack M. "Two Recent Works on Mari", *Archiv für Orientforschung*, 27. Bd. (1980): 127-135.
- Sasson, Jack M. "Mari Dreams", *JAOS* 103 (1983): 291-297.
- Sasson, Jack M. "Thoughts of Zimri-lim", *Biblical Archaeologist*, No: 2-June (1984): 110-120.
- Sasson, Jack M. "The King and A Mari King in Changing Perceptions", *Journal of the American Oriental Society*, , 118/4 (1998): 543-570.
- Sasson, Jack M. "On Reading The Diplomatic Letters in The Mari Archives", *Amurru* 2 (2001): 329-338.
- Ziegler, Nele. *La population féminine des palais d'après les Archives Royales de Mari: Le Harem de Zimrî-Lîm Florilegium Marianum IV*, Mémoires de NABU 5; Paris: SÉPOA, 1999.

- Ziegler, Nele. *Les Musiciens Et La Musique D'apr's Les Archives De Mari, Florilegium Marianum IX*, Mémoires de NABU 10; Paris: SÉPOA, 2007.
- Ziegler, Nele. "Economic Activities of Women According to Mari Texts (18th Century BC)", *The Role of Woman in Work and Society in the Ancient Near East*, ed. Cecile Michel-Brigitte Lion, Walter de Gruyter 2016, 298-309.
- Veenhof, Klaas R. *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*, Leiden Brill 1972.

KISALTMALAR

- AHw: Akkadisches Handwörterbuch – Wiesbaden 1958-1981.
- ARM: Archives Royales de Mari-Paris.
- ARM 10: G. Dossin-A. Finet, Archives Royales de Mari X, Correspondence Feminine, Paris 1967.
- CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago – Chicago 1956vd.
- CDA: J. Black, A. George, N. Postgate, A Concise Dictionary Of Akkadian, Harratzowitz Verlag 2000.

Res.1: Kraliçe Šibtu'nun Mührü (André Parrot, *Mission archéologique de Mari*, Vol. II., Geuther-Paris 1959, 167.)

